

**ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД «ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ К.Д.УШИНСЬКОГО»**

СЕДНЄВА НАТАЛЯ ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК: 329:81'272(477)

**ПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ
(НА ПРИКЛАДІ ПІВДЕННОГО РЕГІОНУ)**

Спеціальність 23.00.02 – політичні інститути та процеси

**АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук**

Одеса – 2013

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі політичних наук Чорноморського державного університету імені Петра Могили (Міністерства освіти і науки України)

Науковий керівник: – доктор історичних наук, професор
Багмет Михайло Олександрович
Чорноморський державний університет
імені Петра Могили,
завідувач кафедри державної політики
та менеджменту

Офіційні опоненти: – доктор політичних наук, професор
Мілова Марія Іллівна,
Одеський національний університет
ім. І. І. Мечникова,
професор кафедри політології

– кандидат політичних наук
Апселямова Аліме Ісмаїлівна,
Республіканський вищий навчальний заклад
«Кримський інженерно-педагогічний університет»
старший викладач кафедри
соціально-гуманітарних дисциплін

Захист дисертації відбудеться «25» жовтня 2013 року о 12⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.053.06 в Державному закладі «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського» Міністерства освіти і науки України за адресою: 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26, ауд. 55.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» : 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 36.

Автореферат розіслано «23» вересня 2013 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

С. І. Ростецька

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Причетність до того чи іншого народу, відчуття єдності невід'ємно пов'язане з мовним питанням. Адже мова є не лише фундаментальною умовою існування етносу, вона забезпечує єдність свого народу, розмежованого соціальними, релігійними, політичними чинниками.

З проголошенням незалежності офіційно державною мовою в Україні стала українська. Проте, впровадження саме цієї мови в сучасне середовище відбувається досить складно. На сьогоднішній день вивчення політичних аспектів мовної політики України досить актуальне питання, оскільки мовна визначеність є необхідною умовою існування цілісної суверенної держави, яка прагне зайняти належне місце у світовому просторі.

Проблема мовної ідентичності в нашій державі стоїть зараз не лише перед етнічними меншинами, а й перед титульною нацією – українцями, мовно-культурна самобутність яких в ряді регіонів була значною мірою втрачена, а національні права, зокрема на освіту, отримання та поширення інформації рідною мовою, забезпечені не у повному обсязі.

Вищевикладені аспекти визначають актуальність наукового осмислення й окреслення політичних аспектів мовної політики незалежної України.

Потреба наукового аналізу досліджуваної проблеми обумовлена й тим, що у вітчизняній науковій думці практично не має узагальнюючих праць, в яких би комплексно, з урахуванням сьогоденних політичних реалій висвітлювався процес формування та реалізації мовної політики в Україні на сучасному етапі.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обраний напрям дослідження пов'язаний із розробкою планової наукової теми «Політичні, соціально-економічні та етнонаціональні процеси та внесок визначних громадсько-політичних діячів у їх розвиток в південному регіоні України», яка здійснюється представниками кафедри політичних наук та Центру політичних досліджень, що діє при Чорноморському державному університеті імені Петра Могили (державний реєстраційний номер теми 0103U008821). Дисертаційне дослідження виконано за індивідуальним планом відповідно до науково-дослідної теми «Політичні аспекти мовної політики незалежної України» (№ держреєстраційний 0109U003324 від 31.03.2009 р.)

Мета дослідження. Виходячи з актуальності теми, спираючись на праці попередніх дослідників та враховуючи недостатній ступінь її розробки у вітчизняній політологічній науці, *метою* дисертаційної роботи є визначення політичних аспектів мовної політики незалежної України та дослідження впливу соціально-політичних умов, законодавчо-правових норм на формування мовної політики держави.

Для реалізації мети дослідження автор визначає наступні *задачі*:

– сформулювати власне визначення мовної політики на основі тлумачень, поданих в словниках та наукових працях дослідників, а також систематизувати

наукові доробки з теми, що висвітлюють основні тенденції та проблеми формування та реалізації мовної політики в Україні;

- визначити та окреслити передумови формування мовної політики незалежної України;

- структурувати законодавчу базу з питань мовної політики в Україні та показати практику формування сучасного законодавства щодо питань мовної політики, виокреслити основні проблеми на шляху до оновлення чинних норм;

- з'ясувати механізм впливу соціально-політичних чинників на формування мовної політики в Україні;

- проаналізувати роль мовних конфліктів в сучасних політичних процесах;

- відобразити місце державної (української) мови в суспільно-політичних процесах Південного регіону України, визначити основні пріоритети та тенденції в цьому напрямі;

- охарактеризувати стан захисту інтересів національних меншин на Півдні України в питаннях регулювання мовної політики;

- сформулювати основні пропозиції щодо мовної моделі для України з метою вирішення проблем реалізації і впровадження мовної політики.

Об'єктом дослідження є мовна політика в незалежній Україні.

Предметом дослідження є політичні аспекти мовної політики України та шляхи урегулювання цього питання як на державному, так і регіональному рівнях.

Методологічною основою дисертаційного дослідження є як загальнонаукові, так і спеціальні методи пізнання. Системний підхід надав змогу розглянути механізм впровадження та розвитку мовної політики як частину відносин в середині країни, як взаємодію між різними політичними інститутами держави, в той час як комплексний підхід передбачає встановлення цих зв'язків і на міжгалузевому рівні розвитку, дає більш поглиблений та всебічний результат. Використання історико-типологічного методу дослідження дозволило вичленити системи, в межах яких досліджувався об'єкт на певних етапах розвитку, зафіксувати певну даність політичних процесів та явищ на підставі виділення якісно визначених типів. Структурно-функціональний аналіз допоміг більш детально визначити складові тих ланок, які впливають на процес впровадження мовної політики, з'ясувати їхню роль у цьому процесі, вказати на доцільні та хибні кроки. Використання порівняльного методу дозволило відобразити ставлення різних політичних сил до мовного питання, дало змогу визначити суперечності у заходах, покликаних врегулювати мовну ситуацію в країні. Базуючись на аналізі основних теоретичних розробок вітчизняних та зарубіжних дослідників, було сконструйоване авторське бачення формування мовної політики в Україні.

Наукова новизна роботи полягає у авторському висвітленні політичних аспектів мовної політики в Україні періоду незалежності. Особлива увага приділяється таким складовим її формування: історичним передумовам; законодавчій основі, яка, в свою чергу, зумовлює діяльність політичних

інститутів у вирішенні мовної політики; регіональним особливостям формування мовної політики.

Вперше:

обґрунтовано, що національно-демографічні, лінгвістичні та матеріальні чинники значною мірою залежать від національно-мовної політики, яка реалізується в державі, тобто від свідомого впливу суспільства на мову. Це виражається у мовному плануванні, зокрема, у прийнятті законів про мови. Якщо законодавчі акти, що стосуються мовної практики населення, суперечать людському фактору, можливі відкриті і латентні національно-мовні конфлікти. Законодавчі акти, присвячені регулюванню мовних проблем, служать розширенню їх соціальних функцій, а також охорону національних мов від впливу глобалізації;

доведено, що діяльність держави в цілому не завжди збігається з діями інших політичних інститутів. З одного боку, прослідковується дотримання норм чинного законодавства, а з іншого – з'являються нові завдання, на вирішення яких спрямовуються оновлені форми. Тому зведення поняття мовної політики лише до державної у даному випадку виявляється обмеженим.

Удосконалено:

систематизацію напрямів мовної політики як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях в Україні. Мовна політика в Україні знаходиться в постійному русі. Вона функціонує, розвивається, має своє законодавче обґрунтування та впровадження. Проте їй не вистачає вдосконаленості і завершеності, що притаманно сучасній Україні за багатьма напрямками;

типологію мовних конфліктів, серед яких особливої уваги приділено етнолінгвістичним, лінгвопрагматичним та лінгвополітичним конфліктам та класифікацію причин даних конфліктів, серед яких головною підставою для виникнення мовного конфлікту є сам факт існування різних ідіоетнічних мов; рекомендації щодо впровадження механізмів державного регулювання мовної політики в Україні.

Дістало подальшого розвитку:

визначення витоків формування мовної політики. Вказано, що витoki сучасного протистояння української і російської мов, які в політиці сьогодення стали предметом не лише обговорення, а й певного маніпулювання, слід шукати в XVIII-XIX ст. Саме тут зароджується позиція невизначеності власне української мовної політики і неможливість (а часом і небажання) прийти до єдиної точки зору, що державна мова повинна бути мовою тієї країни, до якої належать її громадяни, а розвиток інших мов – це невід'ємне право кожного громадянина. Сучасна ситуація в мовній політиці незалежної України стала результатом історичних процесів, що впливали на становлення державності в цілому та визнання українцями себе як самостійного етносу, зокрема. Так, суттєвий вплив мало, по-перше, тлумачення ідентичності українського народу ще за часів Київської Русі, а, по-друге, насаджувannya своєї культури урядами Польщі, Литви, Австрії, Росії. Фактично, саме історичні фактори стали основою сучасної невизначеності населення України щодо мовного питання;

дослідження чинного законодавства з питань мовної політики в незалежній Україні та законопроектів із даної проблематики. Досліджені законопроекти можна поділити залежно від того, визнають вони монополію української мови як державної в усіх неприватних сферах життя чи змушують її існувати в режимі жорсткої конкуренції з російською мовою. Різноманітність до цієї класифікації вносять деякі положення проектів, які нагадають, що, крім російської, в Україні є ще більше десяти мов національних меншин;

шляхи у сфері мовної політики з захисту національних інтересів мешканців країни, які потребують нагального вирішення як в Україні в цілому, так і в її південному регіоні, зокрема: формування мовної культури населення; чітке визначення правових норм щодо застосування державної мови та тлумачення положень Європейської Хартії мов меншин і національних мов; вироблення стратегії мовної політики на містах, розроблення заходів впровадження і захисту не лише мов меншин, а й титульної нації. Все вищезазначене потребує консолідованого контролю з боку органів державної влади, а також єдиного відповідального органу з питань мовної політики в країні.

Практичне значення роботи полягає в тому, що положення та висновки дослідження сприятимуть, по-перше, позитивному вирішенню проблем мовної політики в Україні, як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях. По-друге, основні положення дисертації, сформульовані висновки, наукові рекомендації будуть сприяти подальшому поглибленню дослідження формування та впровадження мовної політики в сфері суспільного життя, впливатимуть на активізацію пошуку державними й громадськими діячами вирішення проблеми білінгвізму в Україні, а це, в свою чергу, неминуче відобразиться на національному піднесенню суверенної України.

По-третє, узгальнення та підсумки, зроблені в дисертації, можуть знайти застосування в навчально-виховній практиці, з метою формування мовної культури спілкування та духовного відродження.

Апробація результатів дослідження. Основні положення роботи обговорювалися на засіданнях кафедри державної політики та менеджменту Інституту державного управління ЧДУ ім. П. Могили, були оприлюднені у виступах на щорічних науково-методичних конференціях «Могилянські читання» (м. Миколаїв, 2004-2010 рр., щорічних міжнародних науково-практичних конференції «Ольвійський форум: стратегії України в геополітичному просторі» (2009-2013 рр.), міжнародній науково-практичній конференції «Регіональне застосування наукових знань» (Горлівка, 2012 р.), «Ціннісний вимір політичної діяльності: проблеми політичного вибору в сучасному українському суспільстві» (м. Херсон, 2013).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження знайшли відображення у семи наукових статтях, які опубліковані у фахових виданнях з політичних наук.

Структура дисертаційної роботи зумовлена темою та задачами дослідження. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів (восьми підрозділів), висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний

обсяг дисертаційного дослідження складає 198 сторінок, список використаних джерел містить 352 найменувань (44 сторінок).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовується актуальність теми дисертації, формулюється мета та задачі, визначаються об'єкт та предмет, методологічна основа, наукова новизна дослідження, розкривається теоретичне та практичне значення отриманих результатів, міститься інформація про зв'язок роботи з науковими програмами, висвітлюється апробація, представлені публікації результатів дослідження, структура та обсяг дисертації.

Розділ перший **«Історіографія, джерельна база та методологія дослідження»** присвячений аналізу стану наукової розробки досліджуваної проблеми, визначенню та уточненню базових понять дослідження, розгляду основних теоретико-методологічних підходів до вивчення мовної політики.

У підрозділі 1.1 *«Концептуально-теоретичні засади наукової розробки теми»* з'ясовано та проаналізовано наукові розробки щодо висвітлення сутності мовної політики.

Проведена систематизація історіографічної та джерельної бази з проблем дослідження та визначено, що наукові праці з даної проблематики можливо класифікувати наступним чином: 1) науковці, що звертають увагу на необхідність впровадження офіційної російської мови; 2) вчені, зокрема політологи, які відстоюють інтереси лише державної мови, наголошуючи на необхідності винищення білінгвізму з мовного простору України; 3) ті, які виступають за розвиток мовної політики в державі, не зазначаючи первинності будь-якої мови.

В українській політичній науці значну увагу тлумаченню мовної політики приділяли А. Апселямова, Л. Біланюк, І. Дзюба, А. Загнітко, В. Колісник, П. Мовчан, Л. Масенко, А. Матвієнко, М. Мілова, В. Радчук, М. Рябчук, Л. Танюк, О. Тараненко, М. Стріха, О. Шумилов та інші.

Зважаючи на визначення Енциклопедій та словників, а також на власну позицію автора щодо обраного питання, можна зазначити, що мовна політика – це сукупність заходів забезпечення мовних інтересів всіх громадян, що мешкають на території країни. Вона виражається в державному регулюванні та діяльності громадських організацій по формуванню мовного вибору, а також впровадженню в життя планів та програм щодо самовизначеності кожного громадянина у пріоритетності мови спілкування. Вона реалізується шляхом затвердження та виконання нормативно-правових актів, загальнодержавних та регіональних документів, формуванням свідомого ставлення щодо мовного вибору кожного громадянина. Ефективність мовної політики залежить від системності та комплексності проведення розроблених заходів. Основними її інструментами виступають: чинне законодавство, засоби масової інформації, галузь освіти, науки, техніки, мовний вибір владних політичних сил тощо.

У підрозділі 1.2 «Джерельна база та методологічні основи дослідження» зазначається, що для усвідомлення специфіки джерельної бази дисертаційної роботи необхідно виділити декілька її рівнів. Перший рівень складають матеріали чинного законодавства України. Їх можна поділити на декілька груп. Першу групу становлять закони України, які регулюють питання мовної політики в цілому та у різних галузях життєдіяльності. Другу групу складають закони України, які регулюють мовну політику держави у забезпеченні прав національних меншин. До третьої групи належать нормативні акти та програми розвитку країни у мовній сфері: укази та розпорядження Президента України, постанови та розпорядження Уряду, інші нормативні акти. Четверту групу становлять державні програми, які відображають зміст заходів, спрямованих на реалізацію мовної політики в Україні, а також стан їхнього виконання. П'яту групу дослідження чинного законодавства становлять міжнародні закони, зокрема, Рамкова конвенція про захист національних меншин, Європейська хартія регіональних мов або мов меншин, що обумовлюють узгодження вітчизняного чинного законодавства з міжнародними правовими нормами. Третій рівень дослідження джерельної бази становлять фундаментальні праці вітчизняних та світових дослідників, в яких висвітлюються питання мовної політики та фактори, які впливають на неї.

Теоретико-методологічною основою дисертаційної роботи є система наукових методів і принципів пізнання, що ґрунтуються на здобутках вітчизняної та зарубіжної науки, на неупередженій інтерпретації політичних процесів та явищ. Методологічна база ґрунтується на загальнодослідницьких принципах історизму, об'єктивізму та системному підході, що досягається максимальним використанням джерельних матеріалів для забезпечення наукових підходів до вирішення поставлених завдань.

У висновках до першого розділу зазначено, що мовна політика є комплексом заходів органів державної влади, а також громадських організацій у напрямку формування, захисту та розвитку державної мови та мов національних меншин. На цьому шляху саме представники влади, зважаючи на думку народу України, мають визначити модель формування мовної політики в державі. Дослідження проблем мовної політики можна поділити на кілька етапів, що відображаються у дослідженнях вітчизняних та зарубіжних науковців.

У другому розділі «Політичні чинники формування мовної політики в Україні» розглянуто основні витоки формування української мовної політики та проаналізовано правові засади регулювання мовної політики незалежної України.

У підрозділі 2.1 «Витоки формування української мовної політики» розкрито специфіку історичного розвитку Української держави, що дозволило виокремити проблему співіснування двох мов – української і російської, які реально конкурують між собою за вирішальний вплив на суспільне життя. Відкритим залишається і питання про мовно-культурне ядро народу України. Українці вважають себе титульною нацією і наполягають на пріоритизації української мови як єдиної державної, в той же час росіяни – громадяни України відстоюють права російської мови як державної в Україні. Лише за

понад 20 років незалежності українська мова отримала статус державної переважно на рівні оформлення документів і ділового спілкування. На соціальному (побутовому) рівні вона не знайшла свого належного виявлення і сприйняття, що пояснюється саме історичними чинниками. На це також вплинула поліетнічність населення, яке прагне захистити інтереси своєї нації.

Таким чином, проблема мовної політики та її державного регулювання залишається не вирішеною. І причини цього слід шукати в історичному становленні країни, в особливостях можливостей розвитку її культури, освіти. Щоб вирішити це питання, необхідно в першу чергу сформуванати в свідомості громадян почуття гідності і відповідальності за майбутнє української держави, показати, що саме вони є на сьогоднішній день тією рушійною силою, яка може побудувати нову державу, що саме вони є основними учасниками політичного процесу. Втім, не можна розпочати нову незалежну історію і політику без удосконалення чинного законодавства, яке б регулювало кожен галузь суспільної життєдіяльності.

У підрозділі 2.2 «Правові засади регулювання мовної політики незалежної України» проаналізовано законодавство в сфері мовної політики. Зазначено, що наразі, в державі слід створювати сприятливий соціально-політичний клімат, у якому українська мова розширила б сфери свого функціонування, утвердилася не лише як державна, а мала б історично зумовлений статус, що надало б їй права і можливості стати мовою кожного громадянина України. Для цього необхідно вирішити ряд першочергових проблем. 1. Перш за все удосконалити останній закон про мови із врахуванням інтересів державної мови та мови національних меншостей. 2. Створити Концепцію мовної політики в Україні, а для цього необхідно створити апарат управління та контролю за мовною політикою, який міг би провадити в життя закон прямої дії Конституції, яка зобов'язує саме державу дбати про мову українського громадянства. 3. Слід забезпечити «авторитет» української мови. А для цього слід більш послідовно здійснювати політику впровадження державної мови в офіційне середовище на всіх рівнях, починаючи з мови політиків, урядовців, держслужбовців (як гарантів захисту державності), за допомогою засобів освіти і масової інформації (як провідників державності), залученням кожного українця (як представника власних інтересів, для якого «рідна мова має бути батьківщиною»). Не можна змусити шляхом законодавчих санкцій, що є прямим порушенням конституційних норм, вивчати і використовувати державну мову, слід власним прикладом впроваджувати її у всі сфери діяльності. Не можна забувати про інтереси та права національних меншин в Україні, мова яких є також невід'ємною складовою культури та духовності держави. Захищаючи інтереси не лише українського етносу, держава зміцнить свій авторитет, а значить сприятиме розвитку державності, яка не можлива без власної мовної визначеності.

У Висновках до розділу 2 зазначено, що питання мовної політики в незалежній Україні невід'ємно пов'язані із історичним розвитком країни, який має безпосередній вплив на формування сучасних тенденцій. Мовна політика на сьогоднішній день постає в першу чергу як політична проблема, оскільки

безпосередньо пов'язана із політичними та державно-правовими аспектами. Питання мовної політики не зводиться лише до проблеми регулювання державної мови, воно охоплює захист мовних інтересів усіх національностей країни. Саме тому кожен нормативно-правовий акт передбачає врегулювання і врахування етнонаціональних інтересів.

У третьому розділі дисертаційного дослідження **«Основні тенденції розвитку мовної політики в незалежній Україні»** висвітлено основні шляхи та напрямки реалізації мовної політики, досліджено специфіку мовних конфліктів.

У підрозділі 3.1 *«Шляхи та напрямки реалізації мовної політики»* зазначено, одним із варіантів класифікації мовної політики можливо на запропонувати її поділ на асиміляційну та мультикультурну. Асиміляційний підхід до вирішення мовного питання зовні виглядає досить демократичним. Він не забороняє мовного самовиявлення етнічних груп, що мешкають на теренах країни. Але можливості використання рідної мови або зведені до мінімуму, або зовсім відсутні в силу пануючих умов, коли офіційна мова визнається єдиною у забезпеченні безперешкодного спілкування та повномірного функціонування держави. Мультикультурний напрямок мовної політики виявляється в тому, що існуюче розмаїття національних мов сприймається як позитивне явище, яке сприяє культурному взаємозбагаченню народів, що мешкають в одній країні, які є не випадковими знайомими, а співвітчизниками, для яких доля країни пов'язується з власною долею, життям.

Мультикультуралізм підвищує дохід і мобільність людини і дає кращі можливості працевлаштування; сприяє розвитку поваги та толерантності по відношенню до інших культур, мов, поглядам; сприяє інтеграційним процесам; створює сприятливі умови для більш активної участі громадян у демократичному процесі. Величезні вигоди такої політики для держави виправдовують фінансові затрати.

Основними факторами реалізації і окреслення майбутніх перспектив обраного типу мовної політики є галузі, які безпосередньо впливають на свідоме становлення громадян країни з цього питання, а також галузі, що потребують безпосереднього втручання держави у формування національної політики щодо мовних аспектів в Україні. В першу чергу основний вплив здійснюється через систему державної освіти, яка включає дошкільну освіту, середню та вищу. Важливий вплив на реалізацію мовної політики, а також її впровадження здійснюється громадськими організаціями, з яких сьогодні Україні більше 1200 національно-культурних організацій, з них 37 мають всеукраїнський статус. Сформульовані в більшості з них основні цілі та мета діяльності, визначені лідери, зросла внутрішня солідарність та згуртованість.

У підрозділі 3.2 *«Мовні конфлікти як складова політичних конфліктів»* зазначено, що загальноприйнятих визначень мовного конфлікту не існує, тому в дослідженні можливо виходити з наступних визначень: під мовним конфліктом нерідко розуміється політичний конфлікт під мовними гаслами; мовний конфлікт по суті являє собою конфлікт розуміння, тобто порушення комунікації (конфлікт інтересів, цінностей, ідентичностей). Слід зазначити, що не буває

«чистих» мовних конфліктів. Вони завжди містять аспекти економічного, політичного, ідеологічного, демографічного характеру. І в певній момент історичного розвитку мовний конфлікт набуває вирішального значення. В сучасному світі можливо виділити такі три види мовно-культурних конфліктів, із якими доводиться зіштовхуватися молодим багатонаціональним державам: етнолінгвістичні, лінгвопрагматичні, лінгвополітичні конфлікти. У певних соціально-політичних, економічних і лінгвістичних умовах мова може бути задіяна у політичних цілях і стати джерелом конфліктів. В якості джерел конфлікту виступають такі аспекти мови : ідеологізація, інструментальність, як джерело влади в сенсі широти її вживання в різних сферах. Щодо технологій розв'язання мовних конфліктів, тут необхідно уточнити: якщо це політичний конфлікт, який представляється як мовний, його можливо визначити і як псевдомовний конфлікт, то і технології розв'язання аналогічні з політичних конфліктів. Головне в цьому напрямку його вирішення. Якщо ж мовний конфлікт є реальним, торкається безпосередньо інтересів етносів, що населяють територію певної країни, то і технології розв'язання дещо відмінні («консоціація», «синкретизму»). Всі різновиди мовних конфліктів у тих чи інших комбінаціях неминучі в державах з багатонаціональним населенням.

У висновках до третього розділу зазначено, що в мовній політиці України періоду 1991-2013 рр. намітилися тенденції розвитку. Зокрема, була сформована освітня база, спрямована на реалізації державної мови. Не зважаючи на скорочення кількості навчальних закладів протягом останніх років, що було зумовлено демографічною ситуацією в Україні, сегмент україномовних шкіл було розширено. Розширився і сегмент шкіл з викладанням мовами національних меншин. Не до кінця вирішеними залишились питання забезпечення галузі освіти кваліфікованими кадрами, системи проходження їхнього стажування з мовних питань, а також спостерігається нестача підручників для належного вивчення української мови та мов національних меншин. Проблеми реалізації мовної політики залишились в сфері теле- і радіомовлення, науковому сегменті, бібліотечній справі, а також галузі культури. Все це потребує створення додаткових програм і забезпечення належного регулювання з боку держави щодо реалізації мовної політики. Важливість захисту мов у державі, попередження, управління конфліктами, рівно ж як і захисту інформаційного простору, національно-культурної, етнічної ідентичності народів, стали (чи прагнуть стати) на шлях відродження своєї духовності і державності, є питанням уже на рівні національної безпеки. У цьому зв'язку надзвичайно важливо зберегти розмаїття світу, не допустити зодноріднення та інгібування мов, культур, звичаїв і традицій, що відроджуються. Ці з проблемні питання залишаються на регіональному рівні.

У четвертому розділі «Реалізація мовної політики на регіональному рівні» досліджено основні проблеми, пов'язані із реалізацією мовної політики на регіональному рівні, визначені можливі шляхи їх вирішення.

У підрозділі 4.1 «Проблема «мовних суверенітетів» на півдні України як відображення загальної тенденції актуальності питань двомовності в державі» зазначено, що сучасна мовна ситуація в Україні часто ототожнюється

з протистоянням двох мов – української і російської, хоча чинним законодавством передбачено поняття державної мови та мов національних меншин. Особливо ця тенденція простежується в південному регіоні, що обумовлено етнодемографічною ситуацією, особливостями історичного розвитку, соціально-психологічною складовою. Процеси мовної політики потребують державного регулювання як з боку держави в цілому, так і на регіональному рівні. Існує необхідність розробки обласних програм розвитку державної мови та мов національних меншин, в яких би заходи мовної політики розглядалися б не лише як захист інтересів російськомовного суспільства, а й інших національних меншин, формували б почуття національної гідності та необхідність розвитку державної (української) мови. Питання мовної політики набувають особливої актуальності в період виборчих кампаній, коли необхідно залучити на свій бік виборців. Оскільки електорат в Україні переважно україномовний та російськомовний, то саме ці мови стають інструментом політичних перегонів. В результаті з'являється проблема двомовності, яка не вирішується, а постійно набуває нових масштабів.

У підрозділі 4.2 «Захист мовних інтересів національних меншин на півдні України» вказано, що поліетнічність населення України вимагає врахування інтересів національних меншин, представники яких є повноправними громадянами. Відповідно захист їхніх інтересів, зокрема щодо розвитку національної культури, передбачений чинним законодавством. Враховуючи це, в регіонах України формуються та діють національні громади, спілки, організації, які беруть активну участь у громадському політичному житті країни.

З метою сприяння діяльності регіональних представництв національних меншин, а також за їхньої ініціативи відкриваються заклади освіти відповідними регіональними мовами або мовами меншин, забезпечується видання друкованих засобів мовами національних меншин, проводяться етнічно-мистецькі фестивалі, Дні культури національних меншин, конкурси, концерти та фестивалі, відзначаються урочисті події, національні свята.

У висновки до розділу 4 вказано, що наведені приклади реалізації мовної політики на регіональному рівні значною мірою відображають ситуацію з даного питання в країні в цілому, вони є наслідком надбань та прорахунків, що були визначені протягом дослідження. Тут спостерігаються значні зрушення у напрямку формування свідомого ставлення до проблем мовної політики, визначаються основні напрями діяльності з даного питання, які втілюються у життя. В той же час варто звернути увагу і на проблеми, що виникають під час загострення питання російсько-українських мовних взаємовідносин, а також на проблемі формування свідомої думки щодо питань мовної політики систематично, а не лише під час значних політичних подій в країні. Мовна політика південного регіону не зводиться лише до розбудови державної мови, вона спрямована на реалізацію інтересів тих народностей, які мешкають в Запорізькій, Миколаївській, Одеській, Херсонській областях. В цьому напрямі на регіональному рівні спостерігається планомірна робота, що відповідає прийнятим міжнародним стандартам.

Відповідно до поставлених задач та проведення детального дослідження

теми автором запропоновано такі **висновки**:

Формування мовної політики зумовлене потребою узгодженості інтересів поліетнічного населення України щодо мовного, культурного, релігійного питання. Крім того, проблема мовної ідентичності стоїть зараз не лише перед етнічними меншинами, а й перед титульною нацією – українцями, які в ряді регіонів втрачають свою мовно-культурну самобутність.

Аналіз мовної політики в Україні періоду незалежності дає підстави зробити наступні висновки:

Мовна політика – це комплекс цілей та принципів, що визначають регулювання мовних практик у різних сферах життя держави і суспільства, а також сукупність правових, адміністративних та господарчих механізмів, через які здійснюється зазначене регулювання. Досить часто поняття мовної політики ототожнюється з поняттям державної мовної політики, під якою слід розуміти комплекс дій і заходів, які проводяться державою з метою досягнення певних цілей у сфері мовних відносин. Проте, заходи держави в цілому не завжди збігаються з діями державних інститутів. З одного боку, прослідковується дотримання норм чинного законодавства, а з іншого – з'являються нові завдання, на вирішення яких спрямовуються оновлені форми. Тому зведення поняття мовної політики лише до державної виявляється обмеженим. Особливої уваги набуває мовна політика у поліетнічних державах у зв'язку із розвитком освіти, створенням інформаційного простору, який забезпечує етнокультурну цілісність і національну безпеку держави.

Формування єдиної мовної політики потребує визначення єдиної моделі, яка б відповідала нормам чинного законодавства. Для України ця модель може мови для сфер офіційного вживання, відповідно до ст. 10 Конституції України. В цьому випадку має бути розроблений механізм контролю впровадження державної мови в усіх сферах спілкування. Проте, зважаючи на ратифіковану в 2006 р. Європейську Хартію регіональних мов і мов національних меншин, Україна може обрати і модель соофіційної мови (як це було впроваджено в Білорусі чи Канаді), оскільки міжнародні стандарти мають першочергове значення для держави, яка інтегрується до Європейського простору. Крім того, майже 80 % населення ідентифікують себе як етнічні росіяни, що і дає підстави впровадити на законодавчому рівні соофіційну мову, що б дало змогу подолати політичні суперечності, які часто виникають на мовному ґрунті. В цьому випадку у відповідність слід привести всю нормативну базу, яка торкається мовного питання, ухваливши відповідні зміни до вже утверджених законів.

Доцільно звернути увагу на виконання статей чинного законодавства, зокрема, посадовими особами. Повільно впроваджується українська мова у судочинстві, силових структурах. Переважна більшість керівників і чиновників усіх рівнів (особливо в східних і південних регіонах України) не вважають за потрібне розширювати сферу застосування державної мови, навіть знаючи її.

Значний вплив на формування і реалізацію мовної політики в Україні здійснюється соціально-політичними чинниками, до яких належать в першу чергу освітня галузь, ЗМІ, наукова та культурна сфери. Ще однією проблемою на шляху формування належного рівня мовної політики в Україні є питання

мовних законопроектів. На порядку денному час від часу постає питання цих законопроектів, проте постійно воно відкладається на доопрацювання. Необхідно не тільки визначитись з єдиною позицією щодо мовного питання, але й створити повноцінний і дієвий загальнонаціональний механізм мовного розвитку – із спеціалізованим державним органом, розгалуженою системою регулювання мовних потреб громадян, забезпечення нагляд за дотриманням конституційних гарантій функціонування державної та інших діючих у державі мов, здійснення постійного моніторингу мовної ситуації насамперед з метою запобігання тенденціям до її загострення.

Подолати мовні конфлікти і об'єднати Україну нині можна, лише правильно встановивши основні причини їх історичного формування, з'ясувавши сучасний стан конфліктів у всій багатоманітності чинників, соціальних категорій – його учасників, особливостей територіальної локалізації, конкретних, характерних для кожного регіону, рис, що дозволить у майбутньому виробити виважений та підкріплений науковими дослідженнями унікальний підхід до нівелювання зумовленої мовно-культурним фактором суспільної напруги у кожному конкретному місті чи регіоні України через вирішення мовних конфліктів шляхом гармонійного узгодження інтересів держави й народу із висловленими прагненнями як усього народу, так і окремими прагненнями місцевого населення регіонів.

Вагоме місце у реалізації мовної політики незалежної України займає питання так званих мовних суверенітетів, яке було проаналізоване на прикладі Південного регіону України (Миколаївська, Одеська, Херсонська, Запорізька області). Ця ситуація виникла внаслідок, в першу чергу, специфіки сприйняття мовного питання населенням регіону. Заходи мовної політики на регіональному рівні потребують централізованого державного регулювання, а також обласних та регіональних програм розвитку.

Значна увага на півдні України приділяється питанням захисту мовних інтересів національних меншин, що мешкають тут. Це завдання покладене як на місцеві органи влади, так і на громадські організації. Так, в містах Запоріжжі, Миколаєві, Одесі, Херсоні створені громадські організації національних меншин створені школи з національними мовами навчання, видаються газети та книжки цими мовами, проводяться семінари, зустрічі, конкурси. Втім, існує і ряд проблем: недостатнє фінансування, обмежена кількість друкованих видань, недостатня висвітленість в засобах масової інформації тощо.

Отже, мовна політика незалежної України має значні зрушення: по-перше, ухвалено ряд законів та нормативно-правових актів (місцевих, обласних, загальнодержавних та міжнародних), по-друге, проводиться робота по виконанню заходів мовної політики, по-третє, формується свідоме ставлення громадян до мовних проблем.

Втім, на шляху формування мовної політики існує і ряд проблем. По-перше, це звуження цього питання до протистояння української і російської мов, в той час, як ця проблема має розглядати ще й заходи щодо мовної політики інших національних меншин. По-друге, недостатня унормованість та систематизованість чинного законодавства. Так, статті різних чинних законів

можуть вступати в протидію одна з одною. Крім того, не встановлено термінів виконання положень деяких статей, а також санкцій за їх невиконання. По-третє, існує проблема несистематичного звернення до питань мовної політики, коли це питання стає засобом політичної спекуляції. По-четверте, сьогодні в Україні недостатньо висвітлюються проблеми мовної політики, недостатньо пропагується мовна культура.

Для того, щоб вирішити ці проблеми, необхідно:

1. Привести чинне законодавство України щодо питань мовної політики у відповідність одне до одного та у відповідність до міжнародних стандартів.

2. Створити Концепцію мовної політики в Україні та апарат управління і контролю за мовною політикою, який міг би провадити в життя закон прямої дії Конституції, яка зобов'язує саме державу дбати про мову українського громадянства.

3. Встановити механізм відповідальності за недотримання норм чинного законодавства щодо впровадження та застосування державної мови, як мови виконання посадових обов'язків в різних галузях українського суспільства.

4. Слід забезпечити «авторитет» української мови. А для цього слід більш послідовно здійснювати політику впровадження державної мови в офіційне середовище на всіх рівнях, починаючи з мови політиків, урядовців, держслужбовців (як гарантів захисту державності), за допомогою засобів освіти і масової інформації (як провідників державності), залученням кожного українця (як представника власних інтересів, для якого «рідна мова має бути батьківщиною»).

5. Необхідно формувати мовну культуру, а не нав'язувати державну мову. Для цього необхідно в першу чергу виховувати почуття національної гідності та відповідальності за свою державу.

6. Захист державної мови слід здійснювати в рамках збереження інтересів та прав національних меншин в Україні, мова яких є також невід'ємною складовою культури та духовності держави. Захищаючи інтереси не лише українського етносу, держава зміцнить свій авторитет, а значить – сприятиме розвиткові державності, яка не можлива без власної мовної визначеності.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Седнева Н. Проблеми формування мовної політики в Україні / Н. Седнева // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї / Редкол. : І. Ф. Курас, М. І. Міхальченко, М. О. Багмет, Л. П. Клименко та ін. – Київ; Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2004. – Вип. 5. – С. 253-259.
2. Седнева Н. Проблемні питання в законодавстві щодо розвитку мовної політики сучасної України / Н. Седнева // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї / Редкол. : І. Ф. Курас, М. І. Міхальченко, М. О. Багмет, Л. П. Клименко та ін. – Київ; Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2004. – Ви. 6. – С. 278-284.

3. Седнева Н. Вплив засобів масової інформації на мовну культуру та мовний вибір сучасного громадянина / Н. Седнева // Наукові праці : Науково-методичний журнал. – Т. 44. – Вип. 31. – Політологія. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили – 2005. – С. 80-84.
4. Седнева Н. Регулювання мовних питань в Україні та Європейська Хартія регіональних мов чи мов меншин / Н. Седнева // Наукові праці: Науково-методичний журнал. – Т. 40. – Вип. 27. – Політологія. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2006. – С. 150-154.
5. Седнева Н. Реалізація мовної політики в Миколаївській області / Н. Седнева // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – К., 2007. – Вип. 9. – С. 291- 302.
6. Седнева Н. Роль політичних партій у формуванні та регулюванні мовної політики в Україні / Н. Седнева // Наукові праці: Науково-методичний журнал. – Т. 79. – Вип. 66 – Політологія. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2010. – С. 94-98.
7. Седнева Н. Мовна політика щодо захисту інтересів національних меншин в сучасній Україні / Н. Седнева // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – К., 2009. – Вип. 16. – С. 263-267.

АНОТАЦІЯ

Седнева Н. О. Політичні аспекти мовної політики в сучасній Україні (на прикладі Південного регіону). – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси. – Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Одеса, 2013.

У дисертації здійснено комплексний аналіз політичних аспектів мовної політики в Україні періоду незалежності. Обґрунтовано, що національно-демографічні, лінгвістичні та матеріальні чинники значною мірою залежать від національно-мовної політики, яка реалізується в державі, тобто від свідомого впливу суспільства на мову. Це виражається у мовному плануванні, зокрема, у прийнятті законів про мови. Якщо законодавчі акти, що стосуються мовної практики населення, суперечать людському фактору, можливі відкриті і латентні національно-мовні конфлікти. Законодавчі акти, присвячені регулювання мовних проблем, служать розширенню їх соціальних функцій, а також охорону національних мов від впливу глобалізації. Доведено, що діяльність держави в цілому не завжди збігається з діями інших політичних інститутів. З одного боку, прослідковується дотримання норм чинного законодавства, а з іншого – з'являються нові завдання, на вирішення яких спрямовуються оновлені форми.

Тому зведення поняття мовної політики лише до державної у даному випадку виявляється обмеженим.

Ключові слова: політика, державна політика, мовна політика, правові норми, мова, мовні конфлікти, етнос, нація.

АННОТАЦІЯ

Седнева Н. А. Политические аспекты языковой политики в современной Украине (на примере Южного региона) – На правах рукописи .

Диссертация на соискание научной степени кандидата политических наук по специальности 23.00.02 - политические институты и процессы . - Государственное учреждение «Южно-Украинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского», Одесса, 2013.

В диссертации осуществлен комплексный анализ политических аспектов языковой политики в Украине периода независимости. Обосновано, что национально-демографические, лингвистические и материальные факторы в значительной степени зависят от национально-языковой политики, которая реализуется в государстве, то есть от сознательного воздействия общества на язык. Это выражается в языковом планировании , в частности , в принятии законов о языках. Если законодательные акты, касающиеся языковой практики населения , противоречат человеческому фактору, возможны открытые и латентные национально-языковые конфликты. Доказано , что деятельность государства в целом не всегда совпадает с действиями других политических институтов . С одной стороны, прослеживается соблюдение норм действующего законодательства , а с другой – появляются новые задачи , решение которых требует обновления законодательной базы. Поэтому возведение понятие языковой политики только к государственной в данном случае оказывается ограниченным.

Усовершенствована систематизация направлений языковой политики как на общегосударственном , так и на региональном уровнях в Украине . Языковая политика в Украине находится в постоянном движении . Она функционирует , развивается , имеет свое законодательное обоснование и внедрение . Однако ей не хватает завершенности , что характерно современной Украине по многим направлениям. Представлена типология языковых конфликтов, среди которых особого внимания уделено этнолингвистическим, лингвопрагматическим и лингвополитическим конфликтам. Определено, что одной из причин возникновения языкового конфликта является сам факт существования различных идиоетнических языков. Предложены рекомендации по внедрению механизмов государственного регулирования языковой политики в Украине

Получило дальнейшее развитие определение истоков формирования языковой политики. Показано, что истоки современного противостояния украинского и русского языков ставшего предметом не только обсуждения , но и определенного манипулирования , следует искать в XVIII – XIX вв . Именно здесь зарождается позиция неопределенности относительно украинской

языковой политики и невозможность (а порой и нежелание) прийти к единой точке зрения о том, что государственный язык должен быть языком той страны, к которой относятся ее граждане, а развитие других языков – это неотъемлемое право каждого гражданина. Современная ситуация в языковой политике независимой Украины стало результатом исторических процессов, влиявших на становление государственности в целом и признание украинского этноса как самостоятельного. Так, существенное влияние оказало, во-первых, толкование идентичности украинского народа еще во времена Киевской Руси, а, во-вторых, насаждение своей культуры правительствами Польши, Литвы, Австрии, России.

Фактически, именно исторические факторы стали основой современной неопределенности населения Украины по языковому вопросу.

Проведен анализ действующего законодательства по вопросам языковой политики в независимой Украине и законопроектов по данной проблематике. Исследованы законопроекты классифицируются в зависимости от того, признают они монополию украинского языка как государственного во всех нечастных сферах жизнедеятельности или заставляют его существовать в режиме жесткой конкуренции с русским языком. Сделан вывод, что требуют неотложного решения как в Украине в целом, так и в ее южном регионе, в частности: формирование языковой культуры населения, четкое определение правовых норм относительно применения государственного языка и толкования положений Европейской Хартии языков меньшинств и национальных языков, выработка стратегии языковой политики на местах, разработка мероприятий по внедрению и защиты не только языков меньшинств, но и титульной нации. Все вышперечисленное требует консолидированного контроля со стороны органов государственной власти, а также единого ответственного органа по вопросам языковой политики в стране.

Практическое значение работы заключается в том, что положения и выводы будут способствовать, во-первых, положительному решению проблем языковой политики в Украине, как на общегосударственном, так и на региональном уровнях. Во-вторых, основные положения диссертации, научные рекомендации будут способствовать дальнейшему углублению исследования формирования и внедрения языковой политики в сфере общественной жизни, влиять на активизацию поиска государственными и общественными деятелями решения проблемы билингвизма в Украине, а это, в свою очередь, неизбежно отразится на национальном подъеме суверенной Украины. В-третьих, выводы, сделанные в диссертации, могут найти применение и в учебно-воспитательной практике с целью формирования речевой культуры общения и духовного возрождения.

Ключевые слова: политика, государственная политика, языковая политика, правовые нормы, язык, языковые конфликты, этнос, нация.

SUMMARY

Sedneva N. The Political Aspects of Language Policy in Contemporary Ukraine (on the example of the Southern Region) - manuscript.

Dissertation for the degree of candidate of the political sciences, specialty 23.00.02 - political institutions and processes. - state institution " Southern Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushinski ", Odessa, 2013 .

The dissertation presents a comprehensive analysis of the political aspects of Ukrainian language policy in the period of independence. Proved that the national demographic, linguistic and material factors are largely dependent on national language policy, which is implemented in the state, i.e. the conscious influence of society on language. It is reflected in language planning, particularly in the enactment of the language. If the legislation relating to language practice population, contrary to the human factor the open and latent conflicts of the national language may appear. Legislation regulating devoted to language problems, are expanding their social functions as well as the protection of national languages of the impact of globalization. It is proved that the activities of the state in general do not always coincide with the actions of other political institutions. On the one hand, traced compliance with applicable law, and the other - there are new challenges, which are aimed at addressing the updated form. Therefore, the construction of the concept of language policy only state in this case is limited.

Keywords : politics , public policy, language policy, law , language , language conflicts, ethnic group , nation.